

УДК 343.92

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.48>

Н. В. Попельнюк

аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Стаття присвячена характеристиці злочинності у сфері державного експортного контролю у кримінологічному вимірі. Звернута увага на об'єднанні зусиль провідними країнами світу для боротьби з цими небезпечними явищами та необхідності зміцнення колективних і правових засад у вирішенні актуальних проблем міжнародної безпеки. Окреслено складові кримінологічної характеристики злочинності. Зазначено, що характеристика злочинності у сфері державного експортного контролю в кримінологічному вимірі має вкладатись у чітку канву загальних підходів до кримінологічної характеристики злочинності. Проаналізовано законодавче підґрунтя запобігання злочинності під час міжнародної передачі товарів військового призначення та подвійного використання. Автором пропонується розуміти експортний контроль як комплекс заходів, що забезпечують реалізацію встановленого нормативними правовими актами України порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо певної групи товарів та технологій (контрольованої продукції). Зауважено, що національні системи експортного контролю, підґрунтям яких виступають багатосторонні договори та угоди, відіграють важливу роль у справі протидії злочинності, що діє у сфері міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, а також відповідних технологій.

Підкреслено, що державний експортний контроль є не лише одним з інструментів захисту інтересів держави, але й невід'ємною складовою цивілізованих правил у досліджуваній царині. Акцентовано увагу на такому вагомому інструменті боротьби зі злочинністю у сфері державного експортного контролю – кримінальній відповідальності. Відмічено, що обравши шлях європейської інтеграції, Україна робить вагомі кроки для належного виконання своїх зобов'язань у частині належного виконання нею міжнародних зобов'язань, пов'язаних з нерозповсюдженням зброї масового знищення. Зроблено висновок про необхідність удосконалення системи державного експортного контролю, що є одним з найактуальніших завдань, що стоїть і перед Україною, і перед іншими країнами-учасниками міжнародних режимів з експортного контролю.

Ключові слова: державний експортний контроль, злочинність, міжнародні передачі товарів, товари військового призначення та подвійного використання, кримінологічна характеристика, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація у світі характеризується наростанням глобальних викликів і загроз, до яких належать поширення зброї масового ураження та тероризм. Провідні країни світу об'єднують свої зусилля для боротьби з цими небезпечними явищами, відтак, дедалі більш затребуваною стає необхідність зміцнення колективних і правових засад у вирішенні актуальних проблем міжнародної безпеки. У цьому контексті, майбутнє України як правової європейської держави залежить від реалій сього-

дення. Натомість, питання ефективного запобігання та протидії злочинності під час міжнародної передачі товарів військового призначення та подвійного використання є однією з важливих проблем, яку намагається ефективно вирішувати наша держава шляхом удосконалення державного експортного контролю. Актуальність цього питання зумовлена тим, що злочинність у сфері державного експортного контролю провокує й поглиблює суспільні кризові явища, які шкодять іміджу України на світовій арені, руйнує засади розбудови правової держави. Тому розроблення та впровадження відповідних

заходів у сфері державного експортного контролю є нагальним завданням, що стоїть перед відповідними органами. На шляху до реалізації цього завдання зроблено чимало кроків: прийнято відповідне законодавство, низку нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію злочинності у сфері державного експортного контролю, відбувається удосконалення діяльності правоохоронних органів держави, триває постійний діалог української влади з представниками світової спільноти щодо вироблення спільних ефективних механізмів протидії та подолання злочинності в окресленій царині; проводяться наукові дослідження з питань запобігання та профілактики злочинності тощо.

Стан дослідження проблеми.

Питання кримінологічної характеристики злочинності загалом та досліджуваної сфери, зокрема, досліджували О. Гумін, О. Джужа, А. Задорожний, А. Закалюк, О. Кальман, О. Литвак, М. Мельник, О. Невмержицький, М. Хавронюк, В. Шакур, П. Фріс та інші. Однак, їх дослідження переважно стосуються лише окремих аспектів кримінологічного дослідження певних видів злочинів, що не може повною мірою розкрити специфіку злочинності у сфері державного експортного контролю як складного соціально-правового явища.

Мета статті полягає у дослідженні питання щодо характеристики злочинності у сфері державного експортного контролю у кримінологічному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи злочинність у сфері державного експортного контролю необхідно, передусім, зауважити той факт, що політика держави стосовно експортного контролю входить до загального комплексу заходів щодо реалізації політичного курсу України всередині країни та за її межами і торкається значного кола безпекових питань. Головна мета, яку вона переслідує, – забезпечити безпеку держави, захистити економічні, політичні та військові інтереси держави, реалізувати вимоги міжнародних договорів у галузі нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, а також створення умов для

інтеграції економіки України у світову економічну систему.

Загалом експортний контроль прийнято розуміти як комплекс заходів, що забезпечують реалізацію встановленого нормативними правовими актами України порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності щодо певної групи товарів та технологій (контрольованої продукції). До них входять: матеріали, сировина, обладнання, технології, роботи та послуги, науково-технічні дані та об'єкти інтелектуальної власності, які можуть сприяти розробці зброї масового знищення та засобів її доставки, інших типів військового озброєння та техніки, проведення терористичної діяльності.

Важливе місце щодо запобігання злочинності у сфері державного експортного контролю відіграє її система, яка включає державні та інші структури, які забезпечують реалізацію зовнішньоторговельної політики задля досягнення певних політичних, військових та економічних цілей, а також практичні форми діяльності цих структур, і відповідне законодавство.

Характеристика злочинності у сфері державного експортного контролю в кримінологічному вимірі має вкладатись у чітку канву загальних підходів до кримінологічної характеристики злочинності. Так, досліджуючи питання щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика», О. Тихонова, висловлює думку про те, що загалом «характеристика – інформація щодо найбільш загальних якостей, притаманних досліджуваному явищу. Зважаючи на те, що кримінологія досліджує злочинність, кримінологічна характеристика містить узагальнену інформацію щодо особливостей певного виду злочинності. Але на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки відсутнє єдине розуміння зазначеної категорії [1, с. 246].

Як зауважує В. Боднар, кримінологічна характеристика – це сукупність певних відомостей про конкретний злочин або групу злочинів, що використовується для протидії їм. Вона, як і розроблення комплексу заходів з профілактики злочинів, постає однією зі складових цілісної системи превенції злочинів. Водночас кримінологічну характеристику неможливо роз-

глядати окремо від її мети [2, с. 144–153].

У конспекті лекцій з кримінології, О. Титаренко та О. Хорошун, підкреслюють те, що сьогодні «у боротьбі зі злочинністю недостатньо знати правила кваліфікації злочинів і призначення покарання, треба не тільки бути навченим (знати) процес і кримінальні правила розкриття, розслідування і розгляду кримінальних справ. Практичний працівник крім цього повинен бути озброєний методикою, прийомами виявлення факторів, що сприяють вчиненню злочинів, брати активну участь у розробці і реалізації заходів попередження» [3].

Як «систематизовані відомості про динаміку злочинів, які мають значення під час встановлення їхніх причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів і прийняттю заходів щодо їх усунення» висловлює думку про поняття «кримінологічна характеристика» А. Старушкевич [4].

Відомий український вчений А. Закалюк при характеристиці злочинності звертає увагу на такі поняття як «рівень злочинності», «структура злочинності» та «динаміка злочинності». На думку науковця, термін «рівень злочинності» в кримінології розкривають як визначену в абсолютних числах загальну кількість злочинів та осіб, які їх учинили, вчинених на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу [5, с. 156]. Водночас, термін «структура злочинності», як вважає А. Закалюк, «... має розкривати її склад, поширеність та співвідношення між видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють» [5, с. 161]. Натомість, «динаміка злочинності» – це поняття, «... що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного періоду. Показником динаміки злочинності є темп, алгоритм зміни її кількісних значень (їхнє збільшення або зменшення) порівняно з даними періоду, обраного для порівняння» [5, с. 169].

У контексті висловленого, В. Боднар, вважає, що кримінологічний аналіз злочинності, її показників, умов і детермінант безпосередньо пов'язаний з розроблен-

ням комплексу організаційних, соціальних і правових заходів протидії і злочинності загалом, і конкретним протиправним діянням [2, с. 144–153]. Отже, підтримуємо позицію науковця стосовно того, що «розуміння цього поняття ґрунтується на визначенні його змісту і комплексу тих кримінологічно значущих ознак, які охоплює кримінологічна характеристика» [2, с. 144–153].

Згадувана нами О.В. Тихонова, підкреслює, що «у розумінні змісту кримінологічної характеристики погляди науковців можна об'єднати у дві великі групи – ті, хто пропонують скорочений перелік складових, які містять показники математичного характеру, та ті, хто пропонують розширений перелік, у якому до математичних показників додаються детермінаційні та попереджувально-значущі ознаки» [1, с. 246].

Отже, повертаючись до предмета нашого дослідження необхідно звернути увагу на те, що в Україні питання державного експортного контролю знайшло своє відображення у Законі України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», який був прийнятий 20 лютого 2003 року для регулювання діяльності, пов'язаної з «державним контролем за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, з метою забезпечення захисту національних інтересів України, дотримання нею міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеження передач звичайних видів озброєння, а також здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях» [6].

Необхідно зауважити, що дія вказаного закону поширюється на діяльність, пов'язану з міжнародними передачами товарів, включаючи надання посередницьких (брокерських) послуг, виробниче, науково-технічне та інше кооперування, демонстрування товарів як експонатів на міжнародних виставках та ярмарках з метою рекламування, проведення випробувань, торгівлю та операції з обміну ними [6].

Натомість, цей закон містить перелік товарів на які його дія не поширюється, а саме:

«– переміщення товарів у зв'язку із заходами, що проводяться військовими формуваннями, правоохоронними органами, органами та підрозділами цивільного захисту України за її межами або підрозділами збройних сил інших держав на території України відповідно до міжнародних договорів України, якщо ними передбачені спеціальні механізми контролю за переміщенням таких товарів;

– міжнародні передачі газової, спортивної чи мисливської зброї, зброї, що споряджається гумовими або аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, іншої зброї, на яку поширюється дія дозвільної системи щодо обігу такої зброї, а також складові частини, патрони та боеприпаси до неї;

– міжнародні передачі спеціальних засобів, що застосовуються під час охорони громадського порядку, за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

– вивезення, ввезення згідно з міжнародними договорами табельної та службово-штатної зброї під час виконання службових обов'язків поліцейськими, військовослужбовцями, іншими особами, які відповідно до законодавства України мають право на носіння такої зброї;

– ввезення на період проведення анти-терористичної операції та/або запровадження воєнного стану відповідно до законодавства спеціальних засобів індивідуального захисту (каска, виготовлені відповідно до військових стандартів або технічних умов, чи їх еквіваленти та спеціально призначені для них компоненти (тобто підшоломи, амортизатори), код товару згідно з УКТ ЗЕД 6506 10 80 00; бронешлети, код товару згідно з УКТ ЗЕД 6211 43 90 00, виготовлені відповідно до військових стандартів або військових умов для потреб правоохоронних органів, Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, інших суб'єктів, що здійснюють боротьбу з тероризмом відповідно до закону» [6].

Особливу увагу у цьому контексті варто звернути на кримінальну відповідаль-

ність за правопорушення, які передбачені ст. 333 Кримінального кодексу України (КК України). Саме ця стаття встановлює, що «1. Порухення встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, –

карається штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Те саме діяння, вчинене повторно або організованою групою, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [7].

Аналіз судової практики дає підстави стверджувати, що диспозиція статті 333 КК України є бланкетною, а отже Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» має вагомe значення для кваліфікації діянь особи, як суб'єкта здійснення державного експертного контролю.

Варто погодитись з позицією О. Самойлової, яка зазначає, що «матеріальним змістом суспільних відносин є поведінка цих суб'єктів, а юридичним – суб'єктивні юридичні права та обов'язки, встановлені у законодавстві. При порушенні порядку здійснення такої діяльності шкода об'єкту заподіюється шляхом невиконання або не належного виконання покладених на суб'єктів цих відносин обов'язків, таким чином здійснюється розрив соціального зв'язку шляхом протиправного виключення себе з цих правовідносин, що призводить до створення умов для безконтрольного розповсюдження різних видів зброї у світі, для озброєння екстремістських, терористичних угруповань тощо. Крім того необхідно звернути увагу на те, що суспільним відносинам у сфері забезпечення недоторканності державних кордонів не завжди заподіюється шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди.

Наприклад, при порушенні правил експорту товарів, що підлягають державному експортному контролю продаж або передача товарів іноземним суб'єктам господарської та іншої діяльності може здійснюватися без вивезення цих товарів за межі митного кордону України» [8, с. 287-293].

Згадувана нами О. Самойлова досить обґрунтовано висловлює думку про те, що «суб'єктами відповідних відносин є держава в особі органів законодавчої та виконавчої влади, з одного боку, та суб'єкти здійснення міжнародних передач товарів або кінцеві споживачі товарів – з іншого. Предмет відповідних суспільних відносин – це товари, що підлягають державному експортному контролю, а саме товари військового призначення та подвійного використання. Соціальний зв'язок у цих правовідносинах виражається у діяльності їх учасників, яка спрямована на забезпечення нормального функціонування діяльності щодо міжнародної передачі товарів, які підлягають експортному контролю. Родовим об'єктом необхідно вважати громадську безпеку держави у сфері створення ракетного, ядерного, хімічного, інших видів зброї, військової та спеціальної техніки. Безпосереднім об'єктом цього злочину варто визнавати суспільні відносини, що складаються у сфері міжнародної передачі товарів, що підлягають державному експортному контролю. Додатковими факультативними об'єктами можуть бути суспільні відносини у сфері забезпечення недоторканності державних кордонів; суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці» [8, с. 287-293].

Варто звернути увагу й на те, що вагоме місце у запобіганні злочинам у сфері державного експортного контролю відіграє експертиза. Так, проведення експертизи в галузі державного експортного контролю покладається на центральний орган виконавчої влади, «що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, для вирішення питання про можливість надання відповідних дозволів, висновків чи міжнародних імпорتنих сертифікатів, можливість проведення реєстрації суб'єктів господарювання, державних замовників у сфері оборони у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, як

суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів або надання таким суб'єктам, державним замовникам повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю» [6].

Законом України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» визначаються основні завданнями експертизи в галузі державного експортного контролю, якими є:

«– оцінка стану забезпечення захисту інтересів національної безпеки, дотримання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних з нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки та обмеженням передач звичайних озброєнь, а також заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях;

– оцінка значення експорту товарів з точки зору можливості створення в державі, яка є кінцевим споживачем цих товарів, зброї масового знищення або засобів її доставки, звичайних видів озброєння та військової техніки або придбання будь-яких товарів, що можуть бути використані у створенні зброї масового знищення чи засобів її доставки;

– визначення належності найменувань та описів товарів, поданих на експертизу, до найменувань та описів товарів, внесених до відповідних списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;

– визначення походження товарів;

– перевірка наявності гарантій щодо доставки товарів заявленому кінцевому споживачу та їх використання у заявлених цілях;

– оцінка стану додержання суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів законодавства в галузі державного експортного контролю, встановлення наявності в них відповідних систем внутрішньофірмового експортного контролю та організаційних документів, які регламентують роботу цих систем;

– визначення можливості видачі дозволів на право експорту, імпорту товарів чи висновків на право транзиту товарів або проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) на здійснення

міжнародних передач товарів, а також доцільності скасування або зупинення дії цих дозволів (висновків) у разі виявлення фактів порушення законодавства в галузі державного експортного контролю;

– визначення можливості надання суб'єктам здійснення міжнародних передач товарів імпортованих сертифікатів, а також доцільності скасування або зупинення дії цих документів у разі виявлення фактів порушення законодавства в галузі державного експортного контролю;

– визначення можливості проведення реєстрації суб'єктів господарювання, державних замовників у сфері оборони, які мають намір здійснювати міжнародні передачі товарів, у тому числі реєстрації юридичних чи фізичних осіб України, що мають намір провадити посередницьку (брокерську) діяльність, пов'язану з міжнародними передачами товарів військового призначення, у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю;

– визначення можливості внесення до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо надання ним суб'єктам господарювання та державним замовникам у сфері оборони повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю;

– визначення належності товарів до матеріальних носіїв секретної інформації та грифу секретності цих носіїв;

– визначення інших чинників, які можуть сприяти обґрунтованому прийняттю рішень у галузі державного експортного контролю» [6].

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що Україна, обравши шлях європейської інтеграції, робить вагомі кроки для належного виконання своїх зобов'язань у частині належного виконання нею міжнародних зобов'язань, пов'язаних з нерозповсюдженням зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеженням передачі звичайних видів озброєння, а також зі здійсненням заходів щодо недопущення використання цих товарів з терористичною або іншою протиправною метою.

Водночас, удосконалення системи державного експортного контролю є одним

з найактуальніших завдань, що стоїть і перед Україною, і перед іншими країнами-учасниками міжнародних режимів з експортного контролю. Існує реальна небезпека розповзання зброї масового знищення, що ставить світову спільнота перед необхідністю серйозно посилити контроль за експортом продукції та технологій подвійного використання, які можуть бути застосовані і в цивільних цілях, і в інтересах розробки і виробництва зброї масового знищення та засобів її доставки.

Список використаної літератури:

1. Тихонова О.В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 8. С. 246–249.
2. Боднар В.Є. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 144–153.
3. Титаренко О.О., Хорошун О.В. Конспект лекцій з кримінології. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1125/10.1.pdf>
4. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 44 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.
6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 року № 549-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 23. Ст. 148.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 21.04.2001 р. Харків : ТОВ «Одиссей», 2009. 296 с.
8. Самойлова Е.С. Особенности объекта преступления, предусмотренного ст. 333 Уголовного кодекса Украины. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серия: Юридические науки. 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 287–293.

Popelniuk N. Characteristics of crime in the sphere of state export control: criminological dimension

The article is devoted to the characteristics of crime in the field of state export control in the criminological dimension. Attention is drawn to the joint efforts of the world's leading countries to combat these dangerous phenomena and the need to strengthen collective and legal foundations in solving current international security problems. The components of the criminological characteristics of crime are outlined. It is noted that the characterization of crime in the field of state export control in the criminological dimension should be included in a clear outline of general approaches to the criminological characterization of crime. The legal basis of crime prevention during the international transfer of goods of military purpose and dual use has been analyzed. The author proposes to understand export control as a set of measures that ensure the implementation of the order of foreign economic activity established by the normative legal acts of Ukraine regarding a certain group of goods and technologies (controlled products). It is noted that national export control systems, based on multilateral treaties and agreements, play an important role in combating crime operating in the field of international transfers of military and dual-use goods, as well as relevant technologies.

It is emphasized that state export control is not only one of the tools for protecting the interests of the state, but also an integral component of civilized rules in the studied area. Attention is focused on such a powerful tool for combating crime in the field of state export control - criminal liability. It was noted that having chosen the path of European integration, Ukraine is taking significant steps to properly fulfill its obligations in terms of its proper fulfillment of international obligations related to the non-proliferation of weapons of mass destruction. A conclusion was made about the need to improve the state export control system, which is one of the most urgent tasks facing Ukraine and other countries participating in international export control regimes.

Key words: *state export control, crime, international transfers of goods, military and dual-use goods, criminological characteristics, criminal liability.*